

SOCIOLOGIJA I HISTORIJSKI MATERIJALIZAM — PRIJEPOR JEDNOG VREMENA

BILJANA KAŠIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

U tekstu koji se odnosi na prvu grupu podtema (»Povijesna dimenzija sociologije...«) analiziraju se rasprave o odnosu sociologije i historijskog materijalizma pedesetih godina. Implicitno, riječ je o mogućnosti ustanovljenja znanstvenog statusa sociologije u nas.

Pritom se navještena problematika propitkuje u odnosu na zebnju vladajuće marksističko-lenjinističke ideologije (neupitnog historijskog materijalizma) i u odnosu na samu predmetnost sociologije.

Tekstovi nastali u razdoblju od 1953. do 1957/58. godine posredno upućuju kako na emancipatorski hod sociologije u odnosu prema drugim društvenim znanostima (psihologiju, pravnu znanost i sl.) i marksizam, tako i prema nužnoj teorijskoj interferenciji (otklonu od diamata i teorije odraza).

Osvrnuvši se na dotadašnji »razvoj« sociologije u nas, V. Cvjetičanin je ne tako davne 1961. godine ustvrdio dvije faze: prvu (do 1950—1951.), u kojoj je sociologija bila posve zanemarena i odsutna, i drugu (1950—1960.), koju karakteriziraju prve diskusije o karakteru sociologije i odnosu prema historijskom materijalizu, osnivanje socioloških društava i udruženja, izdavanje sociologijske literature.¹

Premda se radilo više o povijesnoj kontekstualizaciji sociologije nego o fazama razvoja, navješteni granični rez — 1950/1951. — uvod je u postavljenu tematiku.

Prvo, rez je, bez obzira je li 1950/1951. godinu moguće striktno uzeti kao među, označio zdvojnost u dotad neupitnom sklopu »marksizam-lenjinizam« posredno upućujući na nov odnos spram teorije općenito. Naime, tek je rezom u »marksizam-lenjinizam« kao apriornu referencu bilo moguće kategorijski osvjestiti nosive teorijske tvorbe, a posebno historijski i dijalektički materijalizam.

¹ V. Cvjetičanin, O potrebi osnivanja studijske grupe za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, *Naše teme*, 1/1961, str. 41—71.

Napomene radi, isti autor u tekstu: »O osnovama marksističke opće teorije o društvu« (usp. *Naše teme*, 3/1960, str. 333—360), a povodom izdavanja udžbenika J. Goričara: *Sociologija — Osnove marksističke opšte teorije o društvu*, ovu potonju fazu »razvoja« dijeli na dvije: prvu, do 1955/1956. u kojoj se vode raspre o ulozi sociologije i njenom odnosu prema historijskom materijalizmu i drugu, kad se otvaraju sociološke katedre i izdaje domaća i prijevodna literatura s područja sociologije.

Drugo, rez je metodičko mjesto za razumijevanje oporbe oko sociologije i historijskog materijalizma, što je u osnovi okosnica povijesne pozicije sociologije pedesetih godina.

Iako su se tek ustrojstvom javnosti i dokidanjem prava ideološkog tutorstva nad znanostima (koje se, uzgred, tek djelomice zbilo) ostvarile pretpostavljene premise, za zasebnost vlastite predmetnosti tek se valjalo izboriti. Stoga je razumljivo zašto su sporovi oko historijskog materijalizma i sociologije, iako dodiruju načelno teorijski problem i postavljaju se kao teorijska raspravljanja, u bitnom bili ideološke naravi, pronoseći sva ideološka opterećenja vremena. Ponajprije, riječ je o stavu o sociologiji kao buržoaskoj i uz to nepotrebnoj znanosti, koji se u raznim varijacijama i s različitim naglascima provlačio kroz tadašnje diskusije.

Istovremeno, sporovi su ranih pedesetih godina imali ulogu u nadmašivanju »marksizma-lenjinizma« kao pozicije jednomišljenja, oznanstvenjene ideologije, 'jedinstva' dijalektičkog i historijskog materijalizma, prirode i društva, svijesti i bitka pojmljenog staljinskim kanonom. Zato su i granični zahtjevi bivali često područja ideološkog zabrana.

1.1. Bez namjere da se osvrćem podrobnije na neposrednu poratnu zbilju, valja tek naznačiti da je u maniri opće teorijske nepropitanosti predmetnost sociologije bila supsumirana posredovanim teorijskim sklopom »marksizam-lenjinizam«, odnosno njegovim sastavkom — historijskim materijalizmom. Uz općevažeci historijski materijalizam u znaku Staljinove definicije iz IV. glave »Historije SKP(b)«, dakle o primjeni postavki dijalektičkog materijalizma na pojave sveg zbivanja društvenog života, i proučavanje historije društva², sociologija je figurirala kao balast. Ideološki sud o sociologiji kao buržoaskoj disciplini, koja je uspostavljajućem poretku strana, dovodi do nepostojanja sociologije na sveučilištu, točnije, kida se s tradicijom sociologije kao znanstveno-nastavnog predmeta.³

U pojednostavljenim važećim shemama historijski materijalizam bio je supstituiran za sociologiju i kao njen ideološki antipod i kao marksistička varijanta sociologije. Kao što je vidljivo, radi se o unutrašnjoj kontradikciji koja se proteže tokom pedesetih godina. Datu poziciju posebno je legitimirao Boris Zihlerl, jedan od vodećih ideologa tog vremena. Uz eksplicitni iskaz zašto se izbjegava termin sociologija (.../što je ta reč od samog početka povezana sa buržoaskim pojmom nauke o društvu...)⁴, Zihlerl na predavanjima⁵ koja drži na Institutu društvenih nauka u Beogradu 1949/1950., daje predložak za 'novo' razlikovanje historijskog materijalizma i sociologije. Naime, unutar načelne identifikacije sociologije s historijskim materijalizmom (otud i nepotrebnost sociologije u socijalizmu), on potencira momente razlikovanja između historijskog materijalizma i buržoaske sociologije: partijnost naspram objektivističkom pristupu, konkretni povijesni realitet i analizu kva-

² Usp. *Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika)*, *Kratki kurs*, Kultura, Zagreb 1945, str. 111.

³ U Zagrebu je prva katedra za sociologiju bila osnovana početkom stoljeća (1906) na Pravnom fakultetu, a sociologija se isto tako predavala na Visokoj ekonomskoj komercijalnoj školi u Beogradu prije rata.

⁴ B. Zihlerl, *Dijalektički i historijski materijalizam, I i II deo*, Rad, Beograd 1952, str. 310.

⁵ Riječ je o predavanjima iz dijalektičkog i historijskog materijalizma objavljenim u navedenoj knjizi.

litativnih prijelaza društvenih formacija naspram 'apstraktnom' društvu i evolucionizmu. Zihlerl zapravo pitanje odnosa historijskog materijalizma i sociologije razrješava tako što predmetnost sociologije posve podvodi pod historijski materijalizam koji ima bezprizivni status, a istodobno, na drugoj razini izvodi razlikovanje suprotstavljajući historijskom materijalizmu — buržoasku sociologiju kao sociologiju uopće.

Spočitnuvši buržoaskoj sociologiji u kratkom potezu i pozitivizam, subjektivizam, agnosticizam — uključujući i njene najpoznatije predstavnike — Zihlerl ju je više ideologijski negirao no što se bavio teorijskom analizom.

Načelna sumnjivost, što biva odlikom i daljnjih razmatranja, opteretila je svako drugo problematiziranje odnosa sociologije i historijskog materijalizma u mjeri u kojoj je neupitna pozicija historijskog materijalizma kao najopćenitije znanosti povijesnog razvoja, metode istraživanja i rukovodstva za akciju ujedno, onemogućavala svako teorijsko izvođenje ili supostavljanje.

1.2. U kontekstu elementarnih pretpostavki za teorijsko bavljenje (ustrojstvo javnosti, smanjenje ideologijskog patronata, demokratizacija u sferi kulture) početkom pedesetih godina obznanjuju se mnogobrojne diskusije o odnosu sociologije i historijskog materijalizma.

Jedna od prvih rasprava⁶, koja je o predmetu i metodi sociologije održana potkraj 1953. godine na Ekonomskom institutu Pravnog fakulteta u Zagrebu, a objavljuju je zagrebački **Pogledi**, naznačuje osnovna pitanja konstituiranja sociologije kao zasebne društvene znanosti.

Pomak koji je u međuvremenu napravljen bio je na terminologijskoj a ne epistemologijskoj razini utoliko što se počeo rabiti 'nepoćudni' termin sociologija u liku marksističke sociologije kao drugog imenitelja za historijski materijalizam.⁷

Inicirana potrebitošću za jednom znanošću o društvu, navedena rasprava u kojoj su sudjelovali R. Bičanić, V. Filipović, N. Katičić, O. Mandić, E. Pusić i P. Vranicki, odvijala se u znaku teorijski nerasčišćenih dilema, ponajviše oko definiranja predmeta sociologije u odnosu na historijski materijalizam. Zabunu je dijelom unio i O. Mandić u uvodnom slovu, ostajući u osnovi na poziciji identifikacije predmetnosti sociologije i historijskog materijalizma, a temelji se na istraživanju društvenog života u cijelosti, odnosno promjena u sadržaju i oblicima društveno-ekonomskih formacija. Tamo gdje se u Mandićevom nastupnom govoru razabire razlika, tiče se ranga općenitosti: historijski materijalizam see nadaje kao opća teorija i metoda svih društvenih nauka a sociologija na podlozi historijskog materijalizma istražuje i primjenjuje ih.

Prostor za određivanje predmetnosti sociologije pokušavao se naći unutar postojećeg referentnog okvira, točnije: uprkos stavu o historijskom materijalizmu kao najopćenitijoj znanosti historijskog razvoja i društva te općoj metodologiji, što su gotovo svi sudionici eksplicitno ili implicitno predmnijevali, i granične povezanosti s drugim društvenim znanostima — socijalnom psihologijom i pravom, primjerice (R. Supek, N. Katičić).

⁶ Diskusija o predmetu i metodi sociologije (Održana u Ekonomskom institutu Pravnog fakulteta 21. prosinca 1953.), **Pogledi**, 3/1954, str. 225—243.

⁷ Kada se 1950/1951. godine ukida marksizam-lenjinizam kao poseban sveučilišni predmet na sastanku Komisije za agitaciju i propagandu od 28. II 1951. godine, među ostalim, zaključeno je da svaki fakultet u svom planu ima marksističku sociologiju. »Osnovni metod u razradi ove problematike treba da bude diskusija, a sadržaj predmeta je osnovi filozofskog i historijskog materijalizma i političke ekonomije«. Prema A CK SKJ, VIII, II/2-b-48.

Raspon diferenciranih mišljenja kretao se od nužde praktične primjene sociologije — konkretne analize socijalističkog društva (R. Bičanić, E. Pusić), pokušaja da se uspostavi relacija između historijskog materijalizma i sociologije u njezinom općem dijelu (P. Vranicki) do zahtjeva da se predmetnost sociologije ne poistovjeti s historijskim materijalizmom niti podvodi pod sferu primjene (V. Filipović).

Navedenoj raspravi prethodila su promišljanja dijelom i inicirana uvođenjem tzv. općeg predmeta o društvu na Sveučilištu koji bi, na samom prijelazu u pedesete godine, imao nadomjestiti »marksizam-lenjinizam« polazeći od marksističkog nazora na svijet. U sklopu pionirskih nastojanja izdvojila bih mišljenja O. Mandića⁸ i S. Pulišelića⁹ iznijeti u Ekonomskom pregledu 1950. godine. Uz prijedlog da predmet »Osnovi društvenih nauka«, koji se imao učiniti na Ekonomskom fakultetu, obuhvati glavna područja historijskog materijalizma i sociologije (Filozofski uvod, Historijski materijalizam / opća teorija društvenih nauka), Razvitak pojedinih društveno-ekonomskih formacija (glavna područja sociologije) i Zakonitosti društvenog razvitka FNRJ, O. Mandić iznosi zdvojni stav da sociologija i jest i nije historijski materijalizam. Autor pritom podvlači istovjetnost predmeta istraživanja (= društveni život u cijelosti, odnosno kategorije društvenih odnosa u njihovoj međusobnoj povezanosti), a razlika, po njegovu sudu, leži u tome što historijski materijalizam istražuje »[...] koji opći zakoni kretanja djeluju u svim pojavama društvenog života, bez obzira na vrijeme i mjesto, u kojima se one odvijaju«¹⁰, dok sociologija »proučava one zakone koji su aktivni u posebnim uvjetima razvitka ekonomskih odnosa i nadgradnje određenog razdoblja, 'historijske' zakone koji karakteriziraju razvitak pojedinih društvenih formacija«.¹¹ Vidljivo je da Mandić ne izlazi iz važeće pozicije o historijskom materijalizmu kao općoj teoriji društvenog razvoja, no isto tako daje sociologiji mjesto u kojem će tokom pedesetih godina često figurirati kao najopćenitija posebna znanstvena disciplina ili znanost.

Premda joj S. Pulišelić, isto tako, daje status najopćenitije posebne znanosti, njegovo gledište se bitno razlikuje od Mandićevog. Sociologija je najopćenitija nauka ponajprije o strukturi i strukturalnoj zakonitosti društvenog života, ustvrđuje autor, a historijski materijalizam joj služi kao teorijsko i metodologijsko uporište. Pritom valja istaći da Pulišelić:

a) pridjeva sociologiji termin »marksistička« da istakne njenu znanstvenost u odnosu na buržoasku (= neznanstvenu) sociologiju;

b) inzistira na jasnom razlikovanju sociologije i historijskog materijalizma.

Određujući historijski materijalizam kao dijalektičko-materijalističku filozofiju društvene historije¹², programatski ga podvodi pod sadržaj dijalektičkog materijalizma (dijalektiku, logiku i gnoseologiju društvene historije),

⁸ O. Mandić, O odnosu historijskog materijalizma, sociologije i posebnih društvenih nauka, *Ekonomski pregled*, 3—4/1950, str. 309—322.

⁹ S. Pulišelić, Nekoliko riječi o programu historijskog materijalizma i sociologije, *Ekonomski pregled*, 3—4/1950, str. 322—331.

¹⁰ O. Mandić, nav. tekst, str. 320.

¹¹ Ibidem, str.

¹² S. Pulišelić, nav. tekst, str. 322.

dok u grubim obrisima osnovni sadržaj važećeg historijskog materijalizma biva predmetom sociologije.¹³ Na tragu daljnjeg misaonog izvođenja, historijski materijalizam je teorija i metoda, a sociologija — nauka s izrazitim stupnjem apstrakcije, jer joj je predmet bavljenja — totalitet društvenog života, ali u sferi posebnih nauka.

Povezano s potonjim razlikovanjem, uzgred spominjem da je ažurni B. Zihel u diskusijama o ovom pitanju, odustao od iste 'intimističke' dileme 1954. godine s obrazloženjem da bi se u tom slučaju sadržaj historijskog materijalizma sveo na nekoliko apstraktnih shema.¹⁴

1.3. Mogućnost postojanja sociologije u socijalističkom društvu usredišnjuje se sredinom pedesetih godina upravo oko rasprave o odnosu sociologije i historijskog materijalizma kao nužnom predvorju znanstvenog utemeljenja. Jer tek na podlozi principijelnog razgraničenja između historijskog materijalizma kao jednog od glavnih teorijskih i metodologijskih osnova Marxovog i Engelsovog učenja i tradicionalne — građanske sociologije, kako zaključuje V. Korać¹⁵, situira se njen razvoj u socijalizmu.

Polazne pozicije sudionika u diskusijama oko datog prijepora, uz prisustvo diskurzivno-terminologijske 'zbrke', bile su načelne prirode i mogle bi se grupirati u tri osnovna gledišta:

a) historijski materijalizam je na predmetno-sadržajnoj razini identičan sociologiji, odnosno općoj nauci o društvu, te je stoga, uz postojeći historijski materijalizam, nepotrebna posebna nauka o društvu. Uz ovo gledište često se veže stav o historijskom materijalizmu kao marksističkoj sociologiji;

b) historijski materijalizam i sociologija su ideologijski i pritom nepomirljivi antipodi. Sociologija je isto što i buržoaska znanost (reakcionarna, građanska, empiristička, dok je historijski materijalizam jedina cjelovita znanost o društvu. Otuda historijski materijalizam odbacuje ne samo građansku sociologiju već sociologiju uopće;

c) historijski materijalizam se bitno razlikuje od sociologije i buržoaske i marksističke jer se on nadaje kao opća teorija i metoda društvenog razvoja a sociologija kao znanost o društvu. Sociologija se u socijalizmu može razvijati zasebno na historijskom materijalizmu kao predlošku (ili jednom od predložaka).

Valja naglasiti da prva dva gledišta, iako su njihove pozicije posve različite, ponekad koreliraju, dok tek potonje gledište legitimira zasebnost statusa sociologije te implicitno osigurava moduse rasprave oko metodologije i metoda, polja istraživanja, klasne determiniranosti, opće i tzv. posebnih sociologija i dr.

Isto tako, tri naviještena gledišta posreduju momente prijelaza u promišljanju i problematiziranju, raščišćavanju postojećih dilema i ideologijskih sumnji od potpune nepotrebnosti sociologije do postupnih spoznaja kako o njezinoj nuždi tako o nuždi njezine autonomnosti.

¹³ Tako u Nacrtu predmeta sociologije i njena programa stoji, kako je u navedenom prilogu iznio S. Pulišelić: učenje o proizvodnim snagama i odnosima pojedinih društveno-ekonomskih formacija, o državi i pravu, o buržoaskoj i proleterskoj revoluciji, o seljačkom i nacionalnom pitanju, o oblicima društvene svijesti, o strategiji i taktici revolucionarne partije proletarijata i dr.

¹⁴ B. Zihel, Istoriski materijalizam i savremena »sociologija«, *Naša stvarnost*, 4/1954, str. 58.

¹⁵ V. Korać, *Sociologija i naša stvarnost*, *Gledišta*, 3/1961, str. 3—13.

Uz to, primjetno je da su same pozicije sudionika u raspravama često 'prijelazne' kako zbog prihvata novih momenata spoznaje, tako i zbog različitih diskurzivnih značenja i pomaka unutar diskursa (primjerice, ponekad se terminom 'marksistička sociologija' predmnijevala ponajprije marksističnost kao razlika u odnosu na tzv. građansku sociologiju, dok je sociologija bila istovremeno i metafora za sociologiju uopće i sl.). Stoga će se umjesto njihova razvrstavanja u navedene grupe slijedom rasprave neposredno tematizirati osnovni naglasci o nosivoj problematici.

1.3.1. Rasprava o predmetu i metodi sociologije u **Pogledima** biva povodom seriji članaka na stranicama sarajevskog **Pregleda** tokom 1954. i 1955. godine.

Prvi se oglašio B. Đurđev¹⁶, historičar, koji se kritički osvrnuo na raspravu u **Pogledima** ponajviše zbog, po njemu, vidljivih utjecaja buržoaske sociologije u podjeli sociologije (na opću i posebnu) i prihvatanju metoda. Kritički naboj je usmjerio na Mandićev eksponat, zamjerajući mu kako upotrebu metoda i termina iz suvremene buržoaske sociologije i njihovo »miješanje« s jasnim pojmovima marksističke sociologije, tako i razbijanje cjeline marksističkog shvaćanja u tzv. posebnim sociologijama. S pozicije marksističke sociologije kao jedine naučne sociologije (jer je, parafrazirajući B. Đurđeva, buržoaska sociologija tek »socijalna alhemija«), autor istodobno polemizira sa Zihlerovim tekstom¹⁷ objavljenim u **Našoj stvarnosti**, posebno sa stavom da je historijski materijalizam zapravo drugi naziv za sociologiju u socijalizmu.

Odnos između historijskog materijalizma i sociologije zahtijeva slojevit pristup, napominje autor, jer imaju isti predmet u horizontalnom presjeku, ali ne i u povijesnoj dimenziji razvoja. No, njihova osnovna različitost je u tomu što je historijski materijalizam nazor na svijet u Marxovom smislu i metoda za sve društvene nauke, a sociologija — najopćija društvena nauka.

Ukratko, Đurđev je inzistirao na nužnom razgraničenju kako historijskog materijalizma i marksističke sociologije, tako teorije i metode, što će nadalje biti povod novim raspravama. Glavni oponenti gledištu B. Đurđeva, sudeći po **Pregledu**, bili su O. Mandić i M. Filipović.

Spočitavajući autoru nedostatnost izvora i metodološki previde u razumijevanju problematike, O. Mandić¹⁸ kao osnovnu zamjedbu autoru ističe pokušaj identificiranja historijskog materijalizma s filozofijom historije, a M. Filipović¹⁹ — razdvajanje teorije i metode kao uporište izvođenja distinkcije između historijskog materijalizma i sociologije. Smatrajući upravo jedinstvo i uzajamnu vezu teorije i metode krunskim prinosom Marxova učenja, M. Filipović zagovara Zihlerovo određenje historijskog materijalizma kao opće cjelokupne teorije i metode kretanja i razvoja čovjekovog društvenog bića. Unoseći u diskusiju praksu kao element cjeline društvenog bića, autor

¹⁶ B. Đurđev, Prilog pitanju o sociologiji i njenom odnosu prema istoriskom materijalizmu (Povodom pristupnog predavanja druga Borisa Zihlerla »Istoriski materijalizam i savremena »sociologija«), **Pregled**, 7—8/1954, str. 1—17.

¹⁷ Riječ je o navedenom tekstu u bilješci 14.

¹⁸ O. Mandić, Metodološki nedostaci jedne kritike, **Pregled**, 10/1954, str. 217—222.

¹⁹ M. Filipović, Prilog jedinstvu metoda i teorije, Prilog diskusiji o sociologiji, **Pregled**, 2/1955, str. 107—110.

naznačuje pomak u metodologijskom pristupu poimanja odnosa baze i nadgradnje.

Umjesto jasnog određivanja predmetnosti sociologije, tek se podvlači da zadaća sociologije nije spoznaja cijelog razvoja društva; stoga njena metoda nije dijalektička metoda integracije već morfološko-analitička, statistička.

Uključujući se u dva navrata²⁰ u polemiku s kritičarima svojih teza, Đurđev je replicirao: Mandiću je pridjenuta pozitivistička teorija o interakcijama u društvu, a M. Filipoviću — pretvorba pojma predmeta istraživanja u predmet nauke i jednostrani, isključivo metodologijski aspekt, viđenja problema. Oslonjen na prethodno iznijet sud o različitom sadržaju historijskog materijalizma i sociologije, on kao dodatni element diferencije unosi povijesno vrijeme što marksističku sociologiju naspram historijskom materijalizmu upućuje na neposrednu datost.

U raspravu se, dakako, uvode i drugi kriteriji distinkcije, kao na primjer, pitanje pristupa u istraživanju u suvremenoj 'građanskoj' i 'marksističkoj' sociologiji, kao što to u **Pregledu** čini i J. Goričar.²¹ Poput O. Mandića, ostajući uglavnom u okviru tradicionalnog shvaćanja historijskog materijalizma,²² on otvara pitanje u kojoj su mjeri induktivni postupci korisni i komplementarni s općom marksističkom deduktivnom orijentacijom. Samorazumijevanje navlastitog upita osvjedočeno je nekoliko godina kasnije u knjizi: **Sociologija — Osnove marksističke opšte teorije o društvu**, svojevrsnom 'kombinacijom' historijskog materijalizma s nekim elementima teorija i metoda buržoaskih sociologa. Na prijelazu u šezdesete godine problem metodologije promišlja se u kontekstu znanstvene objektivnosti i sociologije, a eksplicitno se oglašava kao pitanje klasne uvjetovanosti. To je bilo novo mjesto oporbi,²³ što nalaže poseban osvrt.

1.3.2. Iako je socioduhovna klima sredinom pedesetih godina opterećena i dalje dotad važećom paradigmom (— historijski i dijalektički materijalizam),²⁴ problem se rastvorio na više razina.

Unutar pokušaja da se odredi bit odnosa sociologije i historijskog materijalizma, uz pitanja teorijske naravi, javljaju se terminologijske i nastavno-predmetne dileme, te istraživački zahtjevi sociologije.

Razgovor koji je u lipnju 1956. godine upriličen u Komisiji CK SKJ za ideološki rad²⁵ više je ocrtao sliku »stanja« na planu sociologije no pojasnio

²⁰ B. Đurđev, Povodom odgovora Olega Mandića, **Pregled**, 11—12/1954, str. 343—349; Isi Pitanje jedinstva teorije i metoda, **Pregled**, 4/1955, str. 311—316.

²¹ dr J. Goričar, Prilog pitanju odnosa između marksističke i savremene građanske sociologije, **Pregled**, 9/1955, str. 89—101.

²² Tako na Sastanku Ideološke komisije CK SKJ od 9. siječnja 1956. godine J. Goričar eksplicitno tvrdi da sociologija, uz historijski materijalizam, ne treba u okviru marksističke znanosti, odnosno: »Naša marksistička sociologija je ustvari istorijski materijalizam koji prati društvena zbivanja i u našem savremenom društvu«. Prema: A CK SKJ, VIII, II/4-b-2, str. 47—48.

²³ Usp. polemiku R. Supek — J. Goričar u **Pregledu** početkom šezdesetih godina: R. Supek, Marksizam i problem metode u sociologiji, **Pregled**, 2/1961, str. 105—131; J. Goričar, Marksizam i »metodologija« ličnog obračunavanja, **Pregled**, 6/1961, str. 557—558; R. Supek, Ono što nauka ni u kome slučaju nije, **Pregled**, 10/1961, str. 285—292.

²⁴ Ilustrativan je Zihlerlov stav koji iznosi u vrijeme otvaranja prostora za drukčiji razgovor o sociologiji i historijskom materijalizmu: »Tamo gdje je on (historijski materijalizam — obj. B. Kašić) zamenjen sociologijom, može se naići na manji ili veći uticaj buržoaske formalističke sociologije«. B. Zihler, O marksističkom obrazovanju naših kadrova, **Komunist**, 9—10/1955, str. 494.

²⁵ Riječ je o Sastanku aktiva komunista koji rade na području sociologije (A CK SKJ, VIII, II/4-b-9).

U diskusiji je sudjelovao tek manji broj znanstvenih radnika relevantnih za sociologiju: A. Krešić, Mandić, Macura, Mitrović, M. (Milentije) Popović, Rašković, Stanojčić, Vračar, Zihlerl (predsjedavajući.

egzistentne mijene koje će biti predmetom Osnivačkog kongresa Jugoslovenskog udruženja za filozofiju i sociologiju godinu dana kasnije.²⁶

Ukratko: problem predmetno-sadržajne koncepcije sociologije, koja se imala uvesti na svim sveučilištima ukoliko već nije, bio je zapreten načelnom nejasnoćom: sociologija i(li) historijski materijalizam, što se iskazalo u najrazličitijim vidovima i nazivima: »Osnovi društvenih nauka«, »Historijski materijalizam«, »Uvod u društvene nauke«, »Osnovi nauke u društvu«, »Sociologija«. Primjera radi, u Sarajevu je nastava sociologije postojala jedino na Ekonomskom i Pravnom fakultetu pod nazivom »Osnovi nauke o društvu«, u Skopju samo na filozofskoj grupi Filozofskog fakulteta kao »Historijski materijalizam«, u Ljubljani se kao predmet »Uvod u društvene nauke« (a nazvan i »historijski materijalizam«) predavao na Pravnom, Ekonomskom i filozofskom odsjeku Prirodoslovno-filozofskog fakulteta, na Beogradskom univerzitetu — na Filozofskom, Pravnom i Ekonomskom, uglavnom kao »Historijski materijalizam«.

U Zagrebu je situacija u to vrijeme bila specifična kako zbog statusa sociologije²⁷ na Pravnom fakultetu, tako i inicijativa vezanih uz tek osnovanu Katedru za sociologiju pri Filozofskom fakultetu. Na Pravnom fakultetu se sociologija predavala prvotno u sklopu »Teorije države i prava«, a potom u sprezi s »Teorijom države i prava« pod novim nazivom: »Uvod u pravne nauke i nauku o društvu«; na Ekonomskom fakultetu isti predmet je ukinut, a na Visokoj i Višoj pedagoškoj školi — »Osnovi društvenih nauka« (»Marksiistička sociologija« ili »Historijski materijalizam«). Valja pripomenuti i početke sociologijskih istraživanja na Višoj stručnoj školi za socijalne radnike.

Na Filozofskom fakultetu se, uz »Dijalektički i historijski materijalizam« na Filozofskom odsjeku, osniva 1955. godine Katedra za sociologiju, a koja bi, prema Nacrtu programa²⁸ obuhvatila: Sociologiju, Dijalektički materijalizam, Historiju radničkog pokreta, Problem strukture razvoja naše vlasti, Historiju političkih doktrina, Političku ekonomiju.

Očigledno je i iz ovih primjera da nije iscrpljena čitava poteškoća oko konstituiranja sociologije kao zasebnog znanstveno-nastavnog predmeta u nas. Naime, narednih se godina, uz novopokrenuta pitanja, i dalje bistre mišljenja oko historijskog materijalizma i sociologije, od kojih, uz dosad spomenuta, valja naznačiti i ono R. Lukića. U Lukićevoj opciji, sažeto, ne postoji odnos između historijskog materijalizma i sociologije kao znanosti uopće, već je iznesu moguć tek na razini historijskog materijalizma kao opće teorije i metode i 'historijskomaterijalističke' sociologije, to jest one »koja je izgrađena metodom istoriskog materijalizma.«²⁹

²⁶ Osnivački kongres Jugoslovenskog udruženja za filozofiju i sociologiju održan je u studenom 1956. godine u Novom Sadu.

²⁷ U raspravi o predmetu sociologije primjetan je zahtjev B. Zihlerla da se sociologija emancipira od prava; otud i primjedba na prijedlog za uvođenje predmeta »Uvod u pravne nauke i nauku o društvu« jer, po Zihlerlovu sudu, proizlazi »[...] da je pravo na prvom mjestu, a sociologija nešto što je izvedeno iz prava, što nekako miriše na veoma problematične teorije«. Prema: A CK SKJ, VIII, II/4-b-9, str. 6.

²⁸ P. Vranicki, Stenografske beleške sa sastanka Aktiva komunista koji rade na području filozofije, Prema: A CK SKJ, VIII/4-b-10, str. 13.

Vrančki je, među ostalim, rekao: »Mi smo svakako zamišljali da se ta katedra za sociologiju razvije u dva smera — jedna će biti ova pedagoška funkcija (predavanje studentima osnovnih pojmova iz Istorijskog materijalizma), a druga — u smislu istraživačkog rada, gde bi se čak formirao jedan institut za sociologiju koji bi se bavio konkretnim istraživanjem, na području sociologije u našoj stvarnosti.« (str. 11—12).

²⁹ R. Lukić, Jedan pokušaj određivanja odnosa istorijskog materijalizma i sociologije, *Jugoslavenski časopis za filozofiju i sociologiju*, 1—2/1958, str. 89—90.

Gledište R. Lukića biva povodom kritičkog osvrtu M. Popovića u **Našoj stvarnosti** ponajprije zbog posljedičnosti takva stava jer, kako zaključuje autor, ona vodi objektivno pluralizmu, ali i relativizmu sociologije³⁰, te unosi zbujujući vrijednosni kriterij između tzv. historijskomaterijalističke sociologije i ostalih (sociologija).

1.4. Tradicionalno značenje historijskog materijalizma i samo se mijenjalo paralelno s diskusijama o njegovim navlastitim mogućnostima u istraživanju konkretne socijalističke datosti. Stoga se i granične točke argumentacije promiču u tom smjeru, o čemu svjedoče stavovi A. Fiamenga³¹ i V. Korača³² iznijeti potkraj pedesetih godina. Dok A. Fiamengo smatra da je raspra o odnosu između historijskog materijalizma i sociologije bila pokrenuta zbog nemogućnosti praktičnoeksperimentalne razrade historijskog materijalizma, odnosno nedostatnosti nužnih sociologijskih istraživanja zbog dominacije dogmatsko-apriorističke interpretacije historijskog materijalizma, V. Korač poantira ovaj drugi moment: neslobodu za »svestrano, dugoročno empirijsko sociološko istraživanje.«³³

Problemi koji su se pred sociologiju postavili u ispitivanju socijalističke stvarnosti usredišnjaju se oko ključnih mogućnosti sociologije, sabranih unutar uvodnog izlaganja R. Supeka³⁴ na Savjetovanju sociologa studenog 1959. godine u Sarajevu. U sklopu nosivog prijedora: je li za ispitivanje socijalističke stvarnosti potrebna »marksistička sociologija« i da li ju je moguće istraživati metodama »građanske sociologije«, autor je postavio osnovna pitanja konstitutivna za razvoj sociologije: oko ne-identičnosti historijskog materijalizma i sociologije, suprotstavljenosti onoga što se shvaća uporabnim pojmovima: »marksistička« i »građanska« sociologija, društvene angažiranosti sociologije i ideologijskog tutorstva nad njom, humanističke orijentacije sociologije i previda psihologije, socijalne psihologije i socijalne antropologije i dr.

Među ostalim, R. Supek je poantirao metodologijsku suprotstavljenost (odnos historijsko-komparativnih i empiričko-induktivnih istraživanja) u odnosu »historijskog materijalizma« i »građanske sociologije«, navjestivši problem sintetičke obrade raznih metoda.

Zanimljivo je da se s de/konstrukcijom osnovnih ideologijskih tvrdnji o sociologiji kao svojevrsnom historijskom materijalizmu³⁵ u raznim varijacijama, postupno izvodila konstrukcija na razini: jugoslavenska sociologija — sociologija (»građanska«, »suvremena« i sl.),³⁶ i to kako otklonom sumnji u reakcionarnost »metoda sa Zapada«, tako i supostavljanjem. Postupno priznavanje ideologijski dokinute historije sociologije i njezinih predstavnika i

³⁰ M. (ihailo) V. Popović, O jednom shvatanju odnosa istoriskog materijalizma i sociologije, **Naša stvarnost**, 9/1958, str. 305—310.

³¹ A. Fiamengo, Probleme odnosa građanske sociologije i filozofije historije, **Pregled**, 2—3/1957, str. 111.

³² V. Korač, Sociologija i naša društvena stvarnost, nav. tekst, str. 8.

³³ Ibidem.

³⁴ R. Supek, Suvremena sociologija i socijalistička stvarnost, **Pregled**, 11—12/1959, str. 355-368.

³⁵ Valja naznačiti da je pitanje odnosa između historijskog materijalizma i sociologije tih godina predmet rasprji i u drugim socijalističkim zemljama (u Poljskoj, naročito), a diskusije se vode i na zajedničkim sastancima sociologa (primjer, Internacionalni sociološki kongres, 1956. god.)

³⁶ Za razumijevanje pozicije sociologije iz vidokrugla protuslovlja posebno je zanimljiv članak A. Fiamenga: Kritika društva i antinomije suvremene sociologije, **Naše teme**, 4/1959, str. 3—30.

suvremenost kao zajednička predmetnost uskoro će, tih godina, rezultirati iskorakom iz sklopova: »marksistička sociologija« — »građanska sociologija«.

Tek u nadilaženju tog ideologijskog pokrova, bile su ostvarive pretpostavke za teorijski razgovor o sociologiji.

SOCIOLOGY AND HISTORICAL MATERIALISM — THE CONTROVERSY OF AN AGE

BILJANA KAŠIĆ

**Institute for History of Labour movements in Croatia,
Zagreb**

In the article referring to the first group of subthemes («The Historical Dimension of Sociology ...»), debates concerning the connection between sociology and historical materialism are being analyzed in the context of the fifties. Implicitly, the point in question is the possibility of establishing the scientific status of sociology in Yugoslav society. At the same time, the issue introduced is being examined in relation to the anxiety of the ruling Marxist-Leninist ideology (— the unquestioned historical materialism), and in relation to the subject-matter of sociology itself.

The articles written in the interval from 1953 to 1957/8 indirectly indicate the emancipatory tread of sociology with regard to other social sciences (psychology, science of law etc.) and Marxism, as well as the inevitable theoretical interference (decline from the diamant and the theory of reflection).

(na engleski prevela: Sanja Vrhovec-Vučemilović)